

Sagn og Tro om Sten i Thy og Vester Hanherred.

Ved August F. Schmidt.

Naar vi mener at kunne tillægge Nutidsmeddelelser om Almuens Tro og Skik et ikke ringe historisk Værd, er det ud fra den Erfaring, at Landalmuen i det hele har hængt stærkt ved nedarvede Skikke og Forestillinger, hvorfor meget nu kendt og brugt kan have Aarhundreders Hævd. Saaledes er det ogsaa med den Gruppe af Sagn fra Thy og Vester Hanherred, vi i det følgende skal beskæftige os lidt med, nemlig Sagn knyttet til store Sten; thi disse Stensagn indeholder Motiver, der hører til de ældste og primitiveste i Sagndannelserne overhovedet. Den til Grund liggende Tanke for Thy og Vester Hanherreds Stensagn er, som i det øvrige Danmark, den *naturforklarende* Bevæggrund. Almuen vil forklare, hvorledes dette eller hint usædvanlige er opstaaet. Der fremstaar derfor Fortællinger (Sagn), der paa Grundlag af den Forestillingsverden, som det primitive Menneske ejer, har det bestemte Maal for Øje at forklare alt, hvad man møder i Naturen, Verden selv og Menneskenes Indretninger, Sæder og Skikke. En saadan Forklaring, som gives i Mythens eller Sagnets Form, betegnes med et græsk Ord: *Aition* (deraf Ætiologi), der betyder *.Aarsag*. De følgende Sagn er i alt væsentligt *ætiologiske Sagn*.

Vi vil saaledes straks se, at de fleste Stensagn indeholder Motivet: *Kæmpekast efter Kirker* (Nr. 5, 6, 7, 13 [ved Bestemmelse af Kirkens Plads], 15, 18). Denne Sagnetypes Oprindelse er let forklarlig: Almuen har villet forklare, hvorledes denne eller hin store Sten er kommet til at ligge, hvor den nu ligger, og da der jo saa ofte findes store Sten nær Kirker, er det ligetil at regne ud, at Stenen maa være kastet efter Kirken (eller dens Taarn), den Bygning i Sognet, der er mest synlig. At Stenkasteren har været en Kæmpe (Trolde, Jætte) siger sig selv. Sagnene om Kæmpekast efter Kirker synes at vise, at de maa være fremstaaede i hin Tid, da Hedenskab og Kristendom kæmpede om Magten her i Landet. Kristendommen sejrede, og Hedenskabets Guddomme har saa fra Afkrogene søgt at ramme deres Fjender Kirkerne, hvorfra de hørte den for dem saa ildelydende Klokkeklang.

Da Kirkerne var saa store Bygninger mente man derfor, at de var opførte af Kæmper eller Trolde, og det er da ogsaa undertiden Kirkens Bygmestre, der kaster med Sten, saaledes Nr. 5, 6, 7, 13.

I Stenene Nr. 5, 6, 7, 9, 12, 16 er der *Mærker*, der forklares som *Kæmpefingre*, fremkomne ved Kæmpernes krystende Tag inden Stenene susede gennem Luften mod de stakkels Kirker eller mod Kollegaer (som ved Nr. 9 og 16). I de enkelte Tilfælde at afgøre, hvorledes disse "Kæmpefingre" er fremkomne, kan kun ske ved indgaaende Undersøgelser af de respektive Sten. Muligvis staar vi

overfor naturlige Fordybninger; muligvis er de huggede af Mennesker under Forsøg paa at sprænge Stenene paa gammeldags Vis ved først at hugge (bore) et Hul i Stenen, sætte en Trækile i Hullet og saa hælde Vand paa Træet, hvorved dette efterhaanden udvidede sig, saa Stenen sprængtes i et Par Stykker.

Et mindre udbredt Sagnmotiv er *Kæmper, der slaas indbyrdes* (Nr. 9, 16); de kaster Kampesten efter hverandre. Disse Sagn kan maaske henføres til Oldtiden, idet det ligger nær at sammenligne dem med de fra den græske Oldtid kendte Sagn om Kykloperne, der kastede Sten efter hverandre baade i Alvor og Spøg. Nr. 3, 4, 8 er maaske *Bautastene* hidrørende fra Oldtiden. *Offer* til Naturgenstande af Naale, Mønter o. lign. er almindelig kendt, især til hellige Kilder, men er ogsaa kendt knyttet til store Sten; det er maaske et sidste forvansket Minde om kultisk Oftring, vi har overleveret i Naaleofringen til Bispens Sten (Nr. 2) paa Thisted Kirkegaard. I Skikken at lægge Muld i den runde Fordybning i Larses Maalekar (Nr. 10) findes muligvis ogsaa en Rest af et virkeligt Offer; eller er det en juridisk Akt Skikken hentyder til? Forbinder man i Folketraditionen noget retsligt med *Trolde*ting nær Larses Maalekar?

Under store Sten mente Almuen, at de Underjordiske, Nisser og Trolde, holdt til (ligesom i Høje), og det er ikke et ualmindeligt Træk, vi hører om i Nr. 1 og 17.

Folkevittigheden har ogsaa Tilknytning til de tavse Sten; saaledes findes der store Sten overalt i Danmark, der vender sig, naar de lugter nybagt Brød. Da en Sten ikke kan lugte, vender den sig aldrig. Om "æ graa Sten" (Nr. 18) fortælles det, at den kunde lugte, naar de bagte ovre paa Herregaarden Kaas i Salling, men den kom dog vist aldrig over at smage det nybagte Brød!

Stenenes *Navne* er som Regel afledte af deres Ydre (Nr. 3 [?], 17, 18), Beliggenhed (Nr. 2), Sagn eller Trosforestilling (Nr. 10; jfr. Nr. 11), men at en Sten er opnævnt efter en *Helgen* som Nr. 12 (efter *St. Helene* [?]) hører dog til det enestaaende. Hvorfor *St. Helene* (hvis altsaa Formen og Oplysningen fra 1638 er rigtig) er knyttet til en Sten i Thy, er vist vanskeligt at forklare.

Spaadomme knyttet til store Sten er ikke alene kendt fra Nr. 14, men ogsaa mange andre Steder fra i Danmark. Den mest berømte Spaadom knyttet til en Sten er nok den fra "Stenen i Grøndal" i Vinge Sogn i Viborg Amt, hvor en Kirkens Mand i det 16. Aarhundrede tolkede en almindelig Runeindskrift som en Spaadom om Verdens Undergang, der vilde indtræffe, naar alt var forventet saaledes, at Præstegaarde var blevet til Købmandsgaarde, Kirker

til Fangetaarne og Bønder til Vidundere! - hvilket ikke er sket endnu.

Vi skal saa høre, hvad Sagnene fortæller om nogle Kampestenen i Vester Hanherred og Thy.

1. *Sten* i en Gaard i *Thisted*, som man satte Grød ud ved. ”Sønnen i Gaarden, der var ude at studere, spørger: ”Hvad skal det der?” ”Ja, det var da til gaardboen. Saa væltede han stenen af stedet, og da stod der levret blod under den. Næste dags morgen var halsen vreden om paa den bedste ko. Det gjorde den bitte, for nu vilde han rejse derfra”¹).
2. *Bispens Sten* paa Thisted Kirkegaard noget bagved Koret. Børn stak Knappenaale ned ved Siden af den idet de derved bragte et Offer for at formilde de strænge Lærere og fri sig for Skænd i Skolen²).
3. *Kulsten* er Navnet paa en stor Sten (nævnt i Præsteindberetningen til Ole Worm 1638), der findes i oprejst Stilling Syd for *Kollernp Præstegaard* (V. Hanherred)³).
4. *Stor Sten* fandtes 1638 ved Baunhøj Nord for Kollerup i oprejst Stilling⁴).
5. *Sten* ved *Vust* (V. Hanherred) ”et Stykke udenfor Byen” eller ”et Stød” fra Kirken, er kastet af Bygmesteren til Vust Kirke. Dengang Tømmerby Kirke blev opført, opdagede Bygmesteren, der ogsaa havde bygget Vust Kirke, at sidstnævnte Kirkes Taarn vendte avet. ”Han blev derover saa vred, at han tog en meget stor kampesten for at kaste den mod Vust kirketaarn. Stenen faldt, inden den naaede kirken, nemlig et stykke udenfor byen. Foruden det, at den naaede ikke saa langt som den skulde, var den tillige gaaet lidt til højre. Stenen laa der indtil for nogle Aar siden. Den er nu [o. 1890] slaaget i stykker og anvendt til broer, og der fremvistes mærke i den af kjæmpens haand, saadan havde han knuget den. Paa en af stenene i Tømmerby kirkemur skal kjæmpens hoved være afbildet”⁵). I en Optegnelse⁶) fra 1926 ved A. C. *Svalgaard*, meddelt af Blytækker *M. Djærnæs*, meddeles, at Stenen der findes ved Vust Kirkegaardsdige, er kastet af en Kæmpe, og der er 5 Fingermærker i den.
6. *Sten* ved *Kjærup Kær* (*Tømmerby Sogn*, V. Hanherred) er kastet efter Kirketaarnet fra et Sted mellem Vust og Holme af den, der havde bygget Kirken, fordi han saa, at Taarnet blev skævt. I Stenen er Mærker af fem Fingre⁷).
7. *Sten* ved *Tømmerby Kirkegaardsdige* er kastet af den Trold, der havde bygget Vust Kirke, fordi Tømmerby Kirke var den kønneste. I Stenen er Mærker af fem Fingre⁸). I en Optegnelse⁹) fra 1924

- ved A. C. *Svalgaard* meddeles følgende Form for Sagnet: En Kæmpe byggede Tømmerby Kirke, Taarnet blev skævt, Kæmpen sætter en Haand paa een af Stenene og trykker Taarnet lige. Troldens Fingre satte Mærker i Stenen, der findes endnu.
8. *Oprejste Sten* paa Højstrup Hede (Tømmerby Sogn); ”de skal forestille en brudeskare, som kom der forbi og blev forstenet”¹⁰).
 9. *Store Sten* paa Troldeting ved Bulbjærg (*Lild Sogn*, V. Hanh.); i nogle af dem er der Mærker af Fingre. Troldene holdt her Ting fortæller Sagnene. De kom op at slaas og i Kampens Hede tildængede de hverandre med store Sten, som endnu ligger paa Stedet hulter til bulter. I Bakken Troldeting skal man have fundet Guldsmykker, og Sagnet fortæller, at der ligger store Skatte skjult i denne Bakke. Disse Skatte vil dog ingen Lykke bringe, om de findes¹¹).
 10. *Larses Maalekar* eller *Larses Muldkar*, er een af de store Sten ved eller paa Troldeting. I denne Sten er en rund Fordybning, hvori Folk lægger Muld¹²). Hvad mon denne Skik hentyder til? Mon vi ikke her staar overfor en Rest af et Sagn knyttet til en Mand ved Navn Lars? Og hvad gør man, naar Hullet er fyldt med Muld? Kan stedkendte Folk mon ikke oplyse noget herom? Det er meget pudsigt, at i *H. F. Feilbergs Ordbog over jyske Almuesmaal* er det eneste Eksempel til Forklaring af Ordet *Maalekar* (Bd. II, 658) netop hentet fra Lild Sogn. Maalekar forklares der som en lille Løb, som bruges i Husholdningen til at hente Gryn, Mel o. s. v. i fra Grynkuben paa Loftet.
 11. *Barrekar* i Blegsted nær Kong Barres Gaard er Navnet paa en Sten; mon den har nogen Forbindelse med Larses Maalekar¹³)?
 12. *St. Elinæ Sten* eller *Helene Sten* (*Nors Sogn*, Hillerslev Herred) nævnes i Indberetningen 1638 til Ole Worm som beliggende Østen for Nors. Præsten meddeler i sin Indberetning, at paa St. Elinæ Sten ”er ingen Caracteres heller rounebogstaffuer, men allene en lang rad huler, siunes, som er trøgt med store fingre”¹⁴).
 13. *Store Sten* paa Do'es (*Hillerslev Sogn*, Hillerslev Herred), en Fjerdingsvej Øst for Kirken, er kastet af Kæmper fra Bro Mølle. Kæmperne var kommet ind Øst fra for at bygge Hillerslev Kirke, og hvor den Sten faldt, som blev kastet længst, skulde Kirken ligge. Den yngste Kæmpe kastede sin Sten over Bakken, og der blev Kirken bygget. Der er brugt af Stenene til Broer og lignende¹⁵).
 14. *Stor Sten* ved ”Højbjærgled”, stod som Skel mellem Hillerslev, Sennels og Thisted Landsognes Sogne. Om Stenen var spaaet, at naar der havde

¹ *Evald Tang Kristensen*: Danske Sagn II, S. 94, Nr. 203.

² Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1909, 87.

³ Saml. t. J. Hist. og Top. 4R. I, 106, 111.

⁴ Smsts., 106, 111.

⁵ E. T. Kr.: Danske Sagn III, Nr. 190. 191.

⁶ DFS. 1906/31 b: 1316.

⁷ E. T. Kr.s utr. Sagnsaml. i DFS.

⁸ E. T. Kr.s utr. Sagnsaml. i DFS.

⁹ DFS. 1906/31 b: 1318.

¹⁰ E. T. Kr.: Danske Sagn III, Nr. 318.

¹¹ DFS. 1906/31 b: 1319; Morsø Folkeblad 4. Juli 1925.

¹² DFS. 1906/31 b: 1319.

¹³ DFS. 1906/31 b: 1319.

¹⁴ Saml. t. J. Hist. og Top. 4 R I, 116.

¹⁵ E. T. Kr.s utr. Sagnsamling i DFS.

været Krig i Landet, og der under Krigen var "lavet Humør" Østen for Thisted, saa skulde den forsvinde, men derefter skulde Ullerupgaard ogsaa brænde - efter at den var bleven delt. Meddelelsen mener, at denne Spaadom er gaaet i Opfyldelse; thi da Thisted Søndre Kirkegaard blev anlagt, hentede man Stenen, der blev kløvet, og nu staar ved Indgangen til Kirkegaarden, og endelig afbrændte Sønder Ullerupgaards Udhuse for nogle Aar siden, og Tyskerne holdt Revu Øst for Byen ved Vegendahl i 1864¹⁶).

15. *Sten* i Stranden oa. 1 km. Syd for *Sennels Kirke* (Hillerslev Herred), kastet af *Kæmpe* fra Fjordbakkerne paa Mors efter *Sennels Kirke*. Stenen er nu hugget i Stykker¹⁷).
16. *Store Sten* ved *Heltborg* (Refs Herred) kastede af *Karlene* fra Mors efter *Heltene* fra Thy tværs over Fjorden. I Stenene, baade paa Mors og i Thy er Fingermærker af *Kæmperne*. Efter dette Slagsmaal skal *Heltborg* i Thy og *Karby* paa Mors have faaet Navn, forklarer Sagnet¹⁸).
17. *Den graa Sten* (*Boddum Sogn*, Refs Herred) paa Øen Lindholm, er bortsprængt for en Del Aar siden. Folk turde ikke komme til den; thi Djævelen var drevet ind under den som et sort Faar af Povl Djævledriver¹⁹).

18. *Sten* Syd for Jegindø (Refs Herred) ligger paa fire Alen Vand. Undertiden kan den sees oven Vandet. En *Kæmpe* stod paa *Kaas Bakke* i Salling "og var saa forset paa *Søndbjerg bakke* paa Thyholm. Saa fik han fat i en temmelig stor sten at slaa *Søndbjerg kirketaarn* ned med, det var de jo netop ved at bygge paa bakken. I det samme kom der en bræmse og forstyrrede ham i sigtet. Den satte sig i hans ansigt, og han vilde baade pirre den til side og kyle stenen, og saa kom den forkert af haanden paa ham, og han fik ikke saa meget krud for den, som han skulde have haft. Den kom saa meget som en fem fjerdingvej hen og ligger sønden *Jegind* paa fire alen vand²⁰". Stenen kaldes "*æ graa Sten*", "den kunde ryge (dvs.: lugte) de bagede ovre paa Kaas"; "nu vil den over at smage paa det nye brød paa Kaas" siger man i Egnen²¹).

Nye Oplysninger og Rettelser til den ovenanførte Stenliste, bedes godhedsfuldt sendt til *Dansk Folkemindesamling* (dvs.: DFS.), *Kgl. Bibliotek, København K.* Der er jo flere Spørgsmaal i Listen, som vist kun kan klares af stedkendte Folk.

(Historisk Årbog for Thisted amt 1926, side 196-203)

¹⁶ DFS. 1906/23: 1338; opt. 1925 at *P. L. Hald* efter *Jens Ottesen*, Thisted.

¹⁷ 1906/23: 1341, opt. 1922 at *A. C. Svalgaard*.

¹⁸ 1906/31 b: 1394.

¹⁹ DFS. 1906/23: 1395.

²⁰ E. T. Kr.: Danske Sagn III, Nr. 194.

²¹ E. T. Jr.s utr. Sagnsaml. i DFS III A 9.